

Az elit és a mongolok

Érdek és bűnhődés a 13. századi Magyar Királyságban

Radulović, Jennifer: *La grande invasione. Il regno d'Ungheria nel Duecento tra congiure e intrighi. L'arrivo dei mongoli. Res Gestae, Milan, 2015. 234 oldal*

Jennifer Radulović monográfiája a *Res Gestae* kiadó gondozásában a *Civiltà e imperi* sorozat részeként jelent meg. A *Res Gestae* kifejezett figyelmet fordít olyan történelmi és kulturális antropológiai témákat feldolgozó könyvek kiadására, amelyek kelet-európai és távol keleti témákat mutatnak be. A kezdeményezés azért vált időszerűvé és egyúttal hiánypótlóvá, mert a nemzetközi – különösképpen az olasz nyelvű – szakirodalomban az Itáliától keletebbre helyezkedő területek középkori története a közelmúltig alulreprezentált volt. A szerző előszavában erre példaként említi, hogy bár a középkori Magyar Királyság a korabeli Európa legnagyobb kiterjedésű állama volt, mégis méltatlanul kevés figyelmet kapott az olasz történettudományban. Jennifer Radulović célkitűzése ennek megfelelően az, hogy a középkori magyar történelem egy sajátos időszakára hívja fel a figyelmet: a színes 13. századra. A szerző érdeklődése a magyarok iránt nem új, hiszen egyetemi szakdolgozatát is a Lech-mezei csatából írta, majd 2012-ben az ő szerkesztésben jelent meg Rogerius *Siralmas énekének* legújabb olasz nyelvű kiadása,¹ bemutatandó monográfiája pedig doktori disszertációjának kiadott változata.

A *La grande invasione* a III. Béla halálától a IV. Béla-féle konszolidáció elejéig tartó időszak összefoglalására vállalkozik. A monográfia témakezelését tekintve megállapítható, hogy a szerző elsősorban az egyes uralodók belpolitikáját veszi górcső alá, így

nem olvashatunk gazdaságtörténeti fejezetet vagy olyan részt, amely kizárólag a külpolitikát állítaná a középpontba. Ez utóbbi témakör is csak akkor kap helyet, amikor a királyok és a formálódó arisztokrácia viszonyával kapcsolatos külső események merülnek fel. Ezt a tematikát követi az első, II. András uralkodását bemutató fejezet is, amely a király tevékenységét az Imrével szembeni pártütésével kezdi ismertetni. Radulović szerint ekkor kezdődött az a folyamat, amely tulajdonképpen a tatárok Muhi melletti győzelmével csúcsonodott ki. Az uralkodó és öccse küzdelme ugyanis az átalakulóban lévő elit megosztottságát eredményezte. Amíg a szemben álló felek a követőiket a lehetséges győzelmük eszközeinek tartották, addig az elit is hasonlóan gondolkodhatott: az Árpád-háziakat meggazdagodásuk kulcsának tekinthették. Ebben jelentős szerepet játszott, hogy bár Imre megfelelően fel lehetett készítve az uralkodásra, nem lehetett annyira motivált, mint a heves vérmérsékletű András, aki ugyanakkor kevésbé lehetett alkalmas a trónra, és mindent egybevetve megállapítható, hogy a „hívei” számára könnyebben befolyásolható jelölt volt. II. András a trón megszerzése után ugyanakkor elég ambiciózus volt ahhoz, hogy az eladományozott birtokok hiányát különböző eszközökkel próbálja kompenzálni. Valószínűleg tudatos lépés lehetett a megfelelő dinasztikus háttérrel rendelkező és később erőteljes jellemként számontartott Andechs-i Gertrúddal való házasságkötés, aki idővel a magyar elit „ellenpólusát” jelenthette. Idővel az is egyértelművé vált, hogy a királyné gyengéjét a családja jelenti: a birtokokat és tisztségeket halmozó öccse, Bertold mind a világi, mind

¹ Ruggero, Maestro: *Carmen miserabile. L'invasione dei Mongoli in Europa*. Ed. Jennifer Radulović. Genova–Milano, 2012.

pedig az egyházi tisztségviselők szemében szálka lehetett. A politikai ellentétek és folyamatosan mélyülő konfliktusok együttesen vezethettek a pilisi merényletbe, amelyet Jennifer Radulović – a tatárjárás mellett – a legnagyobb hatású magyar történelmi eseménynek tekint. A szerző egyedi, horizonttágító látásmódjára és ismeretátadó stílusára jellemző, hogy mind Katona József Bánk bánjára, mind pedig egy Gertrúd témájú szentendrei kiállításra is felhívja a figyelmet. A vonatkozó fejezetben több elképzelést is megvitát a gyilkossággal kapcsolatban: kiváltó okként egyrészt felveti és a modern szakirodalomra hivatkozva meg is cáfolja a németekkel szembeni idegengyűlölet lehetőségét. Mint írja, a Magyar Királyság kifejezetten elfogadó volt az idegenekkel szemben. Felvetődhetett továbbá az erős női egyéniségekkel kapcsolatos ellenérzés is, de sokkal inkább szerepet játszhatott Gertrúd szimbolikus helyzete, illetve Bánk sérelme, aki lényegében személyes vérbosszúját teljesítette be. A merényletet taglaló alfejezet minden részletre kiterjed, ugyanakkor hiányérzetet kelthet az olvasóban az olasz történeti irodalommal való összevetés elmaradása. Egyrészt érdekes lehetett volna az események és az itáliai vendetták rövid párhuzamba állítása, akár csak arra vonatkozóan, hogy milyen szempontból más a bosszúállás fogalmának kezelése a két lényegesen eltérő politikai kultúrával rendelkező területen. Másrészt ehhez hasonlóan, de csupán a figyelemfelhívás szintjén felmerülhetne a gyilkosság és a késő középkori itáliai zsarnokgyilkosságok összevetése is, hiszen ez utóbbiak hasonló motivációkat és szimbólumokat vonultattak fel. A magyar belpolitikát illetően esetleg érdemes lett volna feltenni azt a kérdést is, hogy vajon az Andechs család más tagjai vagy az ő hűbéreseik kaphattak-e további magyar birtokokat. Ez ugyanis mélyíthette a magyar elittel való konfliktust, ami további adatokkal gazdagíthatna volna az egyébként jól és követhetően felépített – de talán túlságosan Bertold ügyeire koncentráló – fejezetet. A forráshasználattal kapcsol-

atban meg kell jegyezni, hogy Radulović a királyné meggyilkolására vonatkozóan több tucat német, illetve itáliai területről származó krónikát jelöl meg forrásként, megállapítva, hogy az esetnek Európa-szerte nagy hatása lehetett. A lábjegyzetben hivatkozott anyag valóban gazdag, éppen ezért bemutatása talán helyet kaphatott volna a főszövegben is, akár egy adatszerű táblázatban elhelyezve: mikor, melyik krónika, hogyan számol be az eseményről.

II. András királyra vonatkoztatva már egy alfejezet címeként is szerepel a „Jeruzsálemi András” névalak, később pedig a szerző a szövegben is előszóval csak „Jeruzsálemiként” utal rá, természetesen az 1215-ös keresztes hadjáratban való magyar részvételt szem előtt tartva. A későbbi uralkodó 1198-ban hercegeként kapott először felszólítást a pápától a kereszt felvételére, de sem ekkor, sem pedig a következő alkalommal (1203-ban) nem tett neki eleget. András ekkor kifejezetten rossz lépésnek tarthatta az ország elhagyását az Imrével való viaskodása miatt. Jennifer Radulović osztja azt az álláspontot, miszerint a második felhívás a pápa részéről kifejezetten szolgálhatta azt a célt is, hogy a trónra törő herceg ne tudja elmélyíteni a pártütést a király ellen. Ezt támaszthatja alá, hogy 1205 és 1213 között III. Ince már egyáltalán nem próbálkozott tovább a frissen koronázott király bevonásával. Vélhetően azért, hogy az uralkodó az egyébként belpolitikailag ingatag ország stabilizálásával tudjon foglalkozni. A katonai szempontból megkérdőjelezhető eredményekkel járó hadjárat fontos szempontot vet fel, hiszen az időközben már újrarahaszkodó uralkodó az Andechs család tagjaival indult el a tengerentúlra, ami azt mutatja, hogy egyrészt a dinasztikus kapcsolat megmaradt, másrészt az egykori összeesküvőkkel szembeni enyhébb megtorlás nem hathatott rá negatívan. Radulović az 1235-ig terjedő időszakot bemutató fejezetben sorra veszi II. András uralkodásának további jelentős fordulatait is: olvashatunk az Aranybulláról, a Német Lovagrend behívásáról és kiűzéséről. A könyv nagy

erénye, hogy a magyar történelemnek olyan egyedi fogalmait tisztázza olasz nyelven, amelyeknek egyáltalán nincsen párhuzama az itáliai történetírásban. Így olvashatunk az ispánság, a *servientes regi* vagy akár a *job-bagiones* mibenlétének kérdéseiről is.

A második nagy fejezet IV. Béla uralkodásával foglalkozik, aki 1235-ben követte Andrást a trónon. Már az uralkodása elején meg kellett birkóznia az összeesküvésekkel, ezt támasztja alá legalábbis a II. Frigyes számára írt trónra felkérő levél és az Ampod fia Dénessel szembeni megtorlás is. Az ifjú uralkodó számtalan, már korábban is ismert problémával szembesült, amelyek közül a legfontosabb a királyi birtokok és a kincstár helyzete volt. A szerző szemléletes kifejezéssel élve megállapítja, hogy a nehéznek tűnő mindennapi belpolitikai gondokra a mongol invázió árnyéka vetült, ami ugyanakkor egyáltalán nem volt váratlan. A keletre küldött szerzetesek révén a magyar elit már az 1230-as évek második felében értesülhetett a mongol előrenyomulásról, azonban az uralkodó erről – Radulović szerint – látszólag nem vett tudomást. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a vezető réteg egyszerűen hozzászokott a különböző steppei népekkel (elsősorban a kunokkal) való sorozatos konfrontálódáshoz, így nem vették komolyan a mongolokat. Ugyanakkor az olvasóban felvetődhet az a kérdés, hogy a számtalan tapasztalatnak nem fordítva kellett volna-e hatnia. A folyamatos keleti konfliktusok megélése miért nem eredményezett körültekintő felkészülést vagy legalábbis veszélyérzetet? Miért nem hatott intő jelként a Kötöny vezette kunok menekülése? Vélhetően ezek azok a kérdések, amelyekkel kapcsolatban csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Ugyanakkor másik lehetséges – és talán valószínűbb – okként szolgálhat a IV. Béla-féle birtokrestaurációra épülő belpolitika hatása, vagyis a magyarországi helyzet egyszerűen nem volt alkalmas a magas szinten összehangolt védelem kialakítására. Mint a szerző is hangsúlyozza, ez elengedhetetlen lett volna, hiszen egy nagyon jól szervezett, kitűnő felderítés-

sel és kommunikációval rendelkező, sokszoros túlerőben lévő hadi gépezet támadta meg a széthúzó országot.

Jennifer Radulović azt a sokak által vitatott kérdést is felveti, hogy egyáltalán mi lehetett a mongol támadás oka. A válaszhoz szerinte a kevés számú írott forráshoz kell fordulnunk, amelyek közül külön figyelmet érdemel az a levél, ami a keletről hazatérő domonkosok közvetítésével juthatott el Magyarországra. Ebben egy név szerint nem említett mongol vezető – Radulović feltételezése szerint Subotai – kvázi ultimátum jellegű felszólítást fogalmazott meg a Kárpát-medencébe befogadott kunok kiadására. Ebből kitűnik, hogy a kunok népét a mongolok kánja a szolgáltnak vagy legalábbis alárendeltjeinek tartotta. Radulović szerint ez a *casus belliként* számontartott eset párhuzamba állítható a novgorodi krónika kortárs bejegyzésével, amiben azt olvashatjuk, hogy a mongolok a novgorodiak 1223-as lerohánása előtt azt kommunikálták a fejedelemség felé, hogy csak az ott élő kunokkal van konfliktusuk, a ruszokkal nincs. Az olasz történész azon a véleményen van, hogy az egyszerű fenyegetésnek tartott sorok mögött a tatárjárás egyik fő motivációja húzódhat meg: a mongolok és a kunok között húzódó ősi ellenségeskedés. Az állítás – mint ahogy a szerző is megjegyzi – hipotetikus jellegű. A teljesebb képhez esetleg érdemes lett volna megvizsgálni, hogy a vonatkozó időszakban más területeken bekövetkezett mongol támadások milyen egyéb okokra vagy körülményekre vezethetők vissza. A rész olyan alfejezettel zárul, amely a mongolokra és általában a különböző nomád népekre vonatkozó toposzokkal és érdekességekkel ismerteti meg az olvasót.

A mongolok 1241 tavaszán, közismert módon, három irányból támadták meg a Kárpát-medencét: a lengyel területek felől, valamint észak-keleti és dél-keleti irányból. A Batu által vezetett középső sereg 1241. március 15-én semmisítette meg Dénes nádor határvédő erőit, majd áprilisban került sor a muhi csatára, amelynek legfőbb moz-

zanatait szintén olvashatjuk a vizsgált monográfiában. A magyar vereséggel járó ütközet és a tatárok dűlését számos nyugat-európai krónika is említi. Ismét levonható az a következtetés, hogy érdekes lett volna olvasni egy összefoglalást a 13-14. századi itáliai krónikák vonatkozó fejezeteiről, de ezek ezúttal is csak a lábjegyzetek között kaptak helyet.

Jennifer Radulović a *La grande invasione* című munkájával nehéz és a magyar szakirodalomban is sokat vitatott témakör feldolgozását vállalta. A megfogalmazott célkitűzést jól teljesíti, hiszen az olasz olvasóközönség számára átfogó képet nyújt a magyar középkor kiemelkedő időszakáról. A *La grande invasione* helyenként tankönyv jellegű: a téma megértéséhez szükséges fogalmakat precízen és érthetően megmagyarázza. Ez a forráshasználatra is igaz, a magyar történettudomány számára egyébként ismert forráshelyeket (például Rogerius *Sirmalmas énekét*) mutat be és elemez. A laikus

érdeklődők számára az olvashatóságot helyenként nehezítheti, hogy hosszabb latin, angol és német idézetek kaptak helyet a főszövegben olasz fordítás nélkül. Ez különösen Rogerius írása kapcsán szembeötlő, hiszen egyébként elérhető a szerző által szerkesztett olasz kiadás is. Az egyes fejezetek vonalvezetésüket tekintve leginkább az események egyéni mozgatórugóit próbálják feltárni. A könyv erénye, hogy a főbb megállapítások mellett kérdéseket vet fel, amelyek rávilágítanak arra, hogy egyes esetekben a forráshiány miatt csupán feltételezéseket fogalmazhatunk meg. A bemutatott monográfia ajánlható a tatárjárás iránt érdeklődőknek és azoknak a hungarológiával foglalkozó szakembereknek és kutatóknak, akik a magyar történelem idegen nyelven való bemutatásának kihívásaira kíváncsiak.

SZOLNOKI ZOLTÁN